

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО • Сергій ПЛОХІЙ
Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Сергій БЛОКІНЬ • Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Галина БУРЛАКА • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Мирон КАПРАЛЬ • Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО • Світлана ПАНЬКОВА
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ
Ярослав ФЕДОРУК • Андрій ФЕЛОНЮК • Варвара ШУЛЬГА

Михайло
ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 13

Серія

Літературно-критичні та художні твори
(1887–1924)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2012

УДК 94(477)
ББК 63.3 (4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою "Українська книга" 2012 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядкування, коментарі, мовна редакція текстів М.Грушевського та пояснення слів —
Галина БУРЛАКА

Переклад висловів іншомовного походження — Мирослав ТРОФИМУК

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-742-1 (т. 13)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2012
- © Інститут літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України, 2012
- © Бурлака Г., коментарі, 2012
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2012

РОЗДІЛ V

ДОДАТКИ

АВТОРСЬКІ ПЕРЕДМОВИ ДО ЗБІРОК

[ПЕРЕДМОВА ДО ЗБІРКИ “ОПОВІДАННЯ”]

Від автора

Шановні земляки надумали видати мою белетристичну спадщину. Справді, воно як спадщина, бо белетристика для мене стала вже річчю минулою.

Перші два оповідання* походять з тих часів, коли я серйозно приготувався бути белетристом і багато працював над тим. Було се в остатніх класах гімназії. Потім інтереси мої й робота моя пішли в інший бік, і все рідше приходила мені фантазія до белетристичного писання*. Третє оповідання* походить з моїх університетських часів, але було друковане значно пізніше, в дещо зміненій формі*. Четверте було написане по переході до Львова*, для публіки галицької — се мало свій вплив на його уклад і мову. Остатнє* було написане для першого числа новозаложенного тоді (року 1898-го) журналу “Літературно-науковий вістник”, з нагоди ювілею Хмельниччини*. Не ввійшли в сю збірку з моїх оповідань, коли-небудь друкованих, тільки два — одно найперше (1884), видане без моєї відомости*, і одно пізніше, з р. 1894, — се остатнє з причин, не залежних від мене*.

[ПЕРЕДМОВА ДО ЗБІРКИ “SUB DIVO”]

Оповідання, начерки й замітки, зібрані в цій книжці, походять з рр. 1909—1912. Я зібрав їх під спільним заголовком “Sub divo”, трудним до перекладу виразом — “під голим небом”, чи що, — щоб передати цими словами те почуття, коли людина бачить себе перед лицем вічності чи всесвітнього простору, коли падає все, що обмежує, закриває ці перспективи, що відгороджує людину від них і від тих запитань, які вони ставлять. Відкрите, голе небо, особливо нічне, часто будить такі почуття і настрої в людині, вирваній з метушні щоденних інтересів, і я ужив сього виразу як ключа до тих настроїв, котрими перейнята ся збірка.

Я нітрохи не маю себе надією, що гадки, тут виложені, можуть знайти широкий відгомін. Але я думаю, що в декім вони зачеплять созвучні струни і нагадають їм подібні ж власні настрої. І се, кінець кінцем, єдине, на що може придатись писане (чи друковане) слово, — подати один одному руку через простір місця, часу і всі життєві перегороджі, перед лицем тої вічності, що прозирає до нас з мовчазної безодні зоряного неба.

з урахуванням цих виправлень, трактуючи їх як такі, з якими погодився автор (див.: М. Грушевський. Із літературної спадщини... — С. 144–154), а в коментарі навела низку найвиразніших прикладів такої правки (с. 394–386). Однак правдоподібніше, що М. Грушевський свого часу не мав змоги ознайомитися з пропонуваними змінами, адже його рукопис Нечуй переслав до Львова, де цей текст і заліг на довгі роки. Навіть згодом, коли у 1891 р. М. Грушевський почав переробляти оповідання, він, очевидно, не бачив цих правок, адже не врахував їх, хоча більшість із них були доречними.

Тут пропонуємо увазі читачів автентичний текст найпершої редакції оповідання “Остання кутя” без урахування виправлень І. Нечуя-Левицького. Цей первісний варіант у багатьох моментах недосконалий, поза сумнівом, редагування І. Нечуя-Левицького покращило його. Але ж М. Грушевський у 1891 р. продовжив працювати над текстом без урахування цих правок, тим цікавіше зіставити тепер остаточну редакцію твору з первісною, адже всі вдосконалення стилю й сюжету, безперечно, належать лише авторові.

с. 517 На вічну пам'ять З., Ф. і М. Г-ім — присвята молодшим братам і сестричці Михайла Грушевського, які померли протягом квітня-травня 1882 р.: Захарові (1872 р. нар.), Федору (1875 р. нар.) й Марії (1880 р. нар.). Текст присвяти записаний на титульній сторінці автографа І. С. Нечуєм-Левицьким на прохання автора. У листі від 26 (14) травня 1885 р. М. Грушевський писав: “А другу мрію “Остання кутя” хтів би я посвятити рідним покійникам, бо дітенята в тій мрії справді жили і справді вмерли, довільний покой хай їм буде! [...] Як добре, подпишіть: “На вічну пам'ять Захару, Федору і Марії Грушевським”, чи ініціями, чи як там, Вам вже лучче знати” (Листування Михайла Грушевського. — Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. — Том 1 / Упор. Г. Бурлака, ред. Л. Винар. — С. 38).

... **голодна кутя сьогодні...** — автор, очевидно, переплутав назви “багата” й “голодна” кутя (ця остання готується в переддень Водохреща — 18 січня); у деяких місцевостях саме цю останню в різдвяному святковому циклі кутю називають “багатою”. В остаточній редакції М. Грушевський виправив цю помилку (див. основний текст).

с. 519 ...швагер мій з машиною поїхав... — машина — тут локомотив залізничного потяга. Тут, здається, автор помилився у назвах родичів, адже згідно з текстом оповідання, Явдоха має намір піти до дочки, чоловік якої (тобто зять) “з машиною поїхав”, а не “швагер” (чоловік сестри або брат дружини).

с. 520 ... монашка на копійці... — тобто свічка.

Старий терен [I], Старий терен [II]

Ці тексти — фрагменти ранніх варіантів оповідання.

Вперше опубліковані у виданні: М. Грушевський. Із літературної спадщини... — С. 398–402.

Подаємо за автографом: ЦДІАК України. — Ф. 1235, оп. 1, спр. 261, арк. 53–57, 60–61. Текстологічний аналіз автографа свідчить, що на арк. 54 маємо найраніший варіант початку твору. Через це публікуємо його першим. Текст наступного варіанта — з заголовком і датою — це архівні аркуші 53, 55–57, 60–61. На аркушах 58–59 — щоденникові нотатки М. Грушевського.

с. 528 Ірадоці, й лихо — одна їм мета, / В житті все до доброго йдеться — це варіант вислову, який постійно в різних редакціях повторюється у романі Вольтера “Кандід” (1759): “Tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles” (“Все на краще у найкращому з можливих світів”). Цей вислів став крилатим у багатьох мовах, його вживають найчастіше в іронічному сенсі, хоча можна сперечатися — чи мав намір автор іронізувати над своїм героєм. До остаточного тексту оповідання епіграф не потрапив. У “Кандіді” Вольтер висміює теорію Г. В. Лейбніца про “наперед визначену гармонію”, а саме, його твердження “Світ створений Богом як найкращий з усіх можливих світів” (“Теодіцея”, 1710).

Пани

Фрагмент початку чорнового автографа першого варіанта оповідання “Пан” під назвою “Пани”, датований автором 7 серпня 1888 р. Вперше опублікований у коментарях: *Грушевський М.* Із літературної спадщини... — С. 404–405.

Друкуємо за автографом: ЦДІАК України. — Ф. 1235, оп. 1, спр. 261, арк. 45–46 зв.

Загальна схема відомих на сьогодні джерел тексту цього твору представлена в коментарі до основного тексту. Закреслені автором варіанти подаємо в дужках.

Авторські передмови до збірок

[Передмова до збірки “Оповідання”]

Передмова до видання: М. Грушевський. Оповідання. — У Києві: Видавництво “Вік”; З друкарні Петра Барського, 1904. — С. III–IV. Підпис: “М. Г. У Львові”. До збірки увійшли: “Бех-аль-Джугур”, “Бідна дівчина”, “Неробочий Грицько Кривий”, “Історія одної ночі”, “Ясновельможний сват”.

Зберігся неповний автограф передмови: ЦДІАК України. — Ф. 1235, оп. 1, спр. 262, арк. 1–1 зв.

Подаємо за першодруком.

с. 536 Перші два оповідання... — “Бех-аль-Джугур” і “Бідна дівчина”.

... **до белетристичного писання** — далі в автографі була фраза, викреслена згодом: “З тих перших років два тільки оповідання були в своїй часі друквані й лише їх подано тут. Вони були писані в сімей й на

вакаціях між семою і восьмою класами гімназії, се не завадить пам'ятати, читаючи їх. Видаючи їх тепер, я мусів їх децю прихорити, але важніших змін не робив”.

Третє оповідання... — “Неробочий Грицько Кривий”.

... в децю змінений формі — далі в автографі передмови було: “Четверте й п'яте писалися за часів львівських, для публіки галицької — се мало свій вплив на їх уклад і мову”. П'ятим мало бути оповідання “Особисте щастя”, яке цензура заборонила.

Четверте було написано по переході до Львова... — “Історія одної ночі”.

Останнє... — “Ясновельможний сват”.

...з нагоди ювілею Хмельниччини — тобто 250-річчя початку визвольної війни під проводом Б. Хмельницького.

... одно найперше (1884), видане без моєї відомости... — невідомо, про який твір йдеться.

... і одно пізніше, з р. 1894, — се останнє з причин, не залежних від мене — оповідання “Особисте щастя” було заборонене російською цензурою.

[Передмова до збірки “Sub divo”]

Вперше опубліковано без заголовка як передмова до кн.: Мих. Грушевський. *Sub divo*: Оповідання, начерки, замітки. — К.: Друкарня Акц. Т-ва “Петро Барський” у Києві, 1918. — С. 3; без підпису, датоване 1917 р.

До збірки увійшли: “Ніч”, “Предок”, “Пенати”, “З похорону”, “Тестамент”, “Комета”, “На горах”.

[Передмова до збірки “З старих карток”]

Вперше опубліковано без заголовка як передмова до кн.: Мих. Грушевський. *З старих карток*: Оповідання. — К.: Друкарня Акц. Т-ва “Петро Барський” у Києві, 1918. — С. 2.

До збірки увійшли: “У Святої Софії”, “Історія синьйори Занети Альберіго з Венеції” (друковано вперше), “Біжниця в Зомербергу”, “Як ми стрічали Новий рік. Уривок із споминів Івана Галайчука”, “Розмова з Кривоносом” (друковано вперше).

Подорож на Ай-Петрі

Вперше опубліковано у виданні: Україна. Наука і культура: Щорічник. — К., 1999. — Вип. 30. — С. 258–261, — як твір М. Грушевського. Підставою визначення авторства було лише те, що рукопис з цим текстом зберігається в архівній справі разом з іншими творами цього ж автора та його родича *Тригорія Грушевського (1865–1921, писав під псевдонімами Грицько Чулай, Петро Голота та ін.)*. Однак почерк “Подорожі на Ай-Петрі” суттєво відрізняється від усіх (і ранніх, і пізніших) варіантів почерку М. Грушевського, окрім того, ціла низка мовних і правописних особливостей рукопису дають підстави заперечити приписування цього твору М. Грушевському. На жаль, поки що не вдалося з'ясувати, з чим саме автографом маємо справу.

Публікуємо оповідання як твір, авторство якого остаточно не встановлене; за рукописом: ЦДІАК України, — Ф. 1235, оп. 1, спр. 261, арк. 84–90.

с. 538 Ай-Петрі — одна з мальовничих вершин Кримських гір. Висота 1234 м. Розташована на Ай-Петринській яйлі на північ від Алупки, над селищем Корєіз.

с. 539 Беденекір (Бедене-Кир), Перепелина гора — найвища гора Ай-Петринського масиву, її висота 1300 м.

с. 540 А вітер все дужчає і дужчає — Ай-Петрі занесена до Книги рекордів України як найбільш вітряне місце в Україні. На ній 125 днів на рік віє вітер, його швидкість досягає 50 м/с.

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
Розділ І. ПРОЗА	5	543
На траві.	7	543
“Я був тоді у гімназії, в останньому класі...”	12	544
Неробочий Грицько Кривий	22	545
Перехожі	39	546
Старий терен	42	547
Остання кутя	48	547
Особисте щастя	58	548
Пан	72	550
Перешкода	82	551
Історія одної ночі	90	552
Ясновельможний сват	106	553
Ніч	123	559
Предок	127	559
Пенати	132	560
Комета	142	560
З похорону	152	561
Тестамент	157	561
Як ми стрічали Новий рік	179	561
Біжниця в Зомербергу	183	562
На горах	196	563
У Святої Софії	200	563
Історія синьйори Занети Альберіго з Венеції	215	565
Розмова з Кривоносом	228	565
Вихрест Олександр	233	566
Розділ ІІ. ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ	239	567
Хмельницький в Переяславі	241	567
Ярослав Осмомисл	299	571
Розділ ІІІ. ПЕРЕКЛАДИ	351	573
В. Гаршин. Чотири дні	353	573
Житіє Олексія, чоловіка Божого	361	573
Житіє святого праведного Филарета Милостивого	367	573
Д. Мамін-Сибіряк. Майя	377	574
Д. Мамін-Сибіряк. Баймаган	386	574
Г. Флобер. Іродіяда	395	574
Предок	419	575

Розділ IV. НЕЗАКІНЧЕНІ ТВОРИ, ФРАГМЕНТИ	425	575
“Діялося року Божого тисяча сімсот першого...”	427	575
[Приват-доцент]	466	576
“Діялось се — тому років вісімсот, трохи більше”	479	578
“Недалеко великого гостинця зі Львова до Галича...”	494	580
Міліон	499	581
Запорожці	503	581
Дрібні фрагменти	512	582
Розділ V. ДОДАТКИ	515	582
Ранні редакції оповідань	517	582
Остатня куця	517	582
Старий терен [I]	528	583
Старий терен [II]	528	583
Пани	532	583
Авторські передмови до збірок	536	583
[Передмова до збірки “Оповідання”]	536	583
[Передмова до збірки “Sub divo”]	536	584
[Передмова до збірки “З старих карток”]	537	584
Подорож на Ай-Петрі	538	584
КОМЕНТАРІ	543	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	585	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	587	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 13

Серія “Літературно-критичні та художні твори”
(1887–1924)

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректор *О.Тростянчин*

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. / редкол.: П.Сохань, І.Гирич та ін.; голов. ред.
П.Сохань. — Львів : Світ, 2002 — .
Т. 13: Серія “Літературно-критичні та художні твори” (1887–1924)
/упор. Г.Бурлака. — 2012. — 592 с.
ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-742-1 (т. 13)

Останній з трьох томів серії “Літературно-критичні та художні твори” умістив завершені літературні тексти і фрагменти 1887–1924 років. Представлені оригінальні прозові й драматичні твори М. Грушевського, а також низка перекладів. Частина матеріалів публікується вперше.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться красним письменством.

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-742-1 (т. 13)

ББК 63.3 (4 УКР)

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 48,1.
Обл.-вид. арк. 42,0. Тираж 5000 прим. Вид. № 28. Зам. 81П

Державне спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 2980 від 19.09.2007 р. www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк ТДВ “Патент”

88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 4078 від 31.05.2011 р.